

Egy időben, amikor újra Párizsban tartózkodtam, és egyáltalán nem gondoltam többé mindazokra a cigányokra, akikkel találkoztam, akiknek játékát hallgattam, akiket ismertem, akikről álmodtam, egy szép napon beállított hozzám Teleki Sándor gróf.³⁶ Vele volt egy tizenkét éves forma, huszármelényt, kicifrázott varrású nadrágot viselő fiú, napsütötte bőrű, kócos hajú, merész tekintetű. Olyan pimaszul viselkedett, mintha csak a Föld nagy királyainak egyike lenne. A kezében hegedűt tartott. „Tessék”, mondta a gróf, és vállánál fogva felém tolta, „hoztam neked egy ajándékot.” Ugyancsak elképedtek a vendégeim, e – francia szokásoktól teljesen idegen – különös epizód láttán. Thalberg úr,³⁷ egyik vendégem, nem győzött kérdezősködni, mi a csudát szándékozom kezdeni ezzel a különös ajándékkal. Magam nem kevésbé lepődtem meg, mert már rég nem gondoltam arra a Magyarországon gyakran hangoztatott kívánságomra, hogy szeretnék találni egy tehetséges hegedűs cigány fiút, aki még fogékony lenne a szakmai képzésre. Mégis könnyen, azonnal kitaláltam, miről van szó, amint megláttam ezt a kis sápadt, ideges gyereket. Koraérett volt, mogorva és szemtelen. Ez csakis egy kis hazámfia cigánygyerek lehetett, akivel a gróf kedveskedni kívánt nekem. Valóban, Teleki gróf volt olyan figyelmes, amikor velem együtt elhagyta hazánkat, hogy parasztjainak meghagyta: ha találnak egy ilyen, igényeimnek megfelelő gyerkőcöt, amelyet magam hiába kerestem Magyarországon, azonnal küldjék el nekem, egyenesen Párizsba. Hamarosan rábukkantak a birtokán, megvásárolták szüleitől ezt a ravasz kis teremtményt, és Teleki most, kívánságomra, kedves, baráti ajándékként magával hozta.

³⁶ Gróf széki Teleki Sándor (1821–1892), aki Garibaldi seregében is harcolt, és akinek koltói birtokán Pefőfi a mézesheteit töltötte, valószínűleg Berlinben ismerkedett meg Liszttel. Párbajozott is érte. Oroszországi koncertkörútjára is elkísérte, és egyik kedves magyar barátja maradt a művésznek.

³⁷ Sigismund Thalberg (1812–1891), Genf mellett született zongoravirtuóz egy időben Liszt legnagyobb riválisa volt Párizsban. Cristina Belgioioso hercegnő (szül. Trivulzio, 1808–1871), Liszt kedves barátnője lakásán versenyt is rendezett a két művészek.

LXXXV

A gyermeket kezdetben magamnál tartottam, és örültem, hogy ebben a számára tökéletesen idegen környezetben milyen hamar javul a kedélye és fejlődnek az ösztönei. A kis ember roppant dölyfös volt, és ez megnyilatkozott minden formában, hiúságában, naiv és gyerekes kívánságaiban, cselekedeteiben. Torkosságból lopott, minden nőt meg akart ölelni, összetört volna minden szerkezetet, amelyet nem ismert – csupa, Párizsban szokatlan rosszalkodásfajta, de részéről természetes volt. Úgy látszott, ezekből magától kigyógyul, de nem így történt. Mert ha az egyik csínyt nem követte is el, követett el helyette másikat. Josy³⁸ hamarosan kis oroszlánna változott barátaink körében, akik szépen fizettek házi hangversenyeiért. Minthogy így szert tett valamennyi pénzre, azonnal rájött, hogyan herdálja el a legnagyobb közömbösséggel és fesztelenséggel. Legfontosabbnak az elegáns öltözködést tartotta. Elmondhatatlanul hiú volt, szinte affektáltan kényeskedő. Bővében volt a szép sétapálcáknak, nyakkendőtűknek és láncoknak. Semelyik nyakkendő és mellény nem volt neki elég feltűnő. Egyik borbély sem tudta kellően, elég gyengéden kibodorítani a haját. Adonisznak képzelte magát. De volt valami, ami belerontott összes élvezetébe: a bőrszíne, mely barna volt és sárga, ha összehasonlította másokéval. Azt remélte, eltüntetheti, ha ugyanazt a szappant és ugyanazokat az illatszereket használja, mint mások. Így tömegével vásárolta ezeket. A legjobban ellátott üzleteket látogatta, azt remélve, hogy ott megkaphatja a céljának leginkább megfelelőnek vélt szereket. Ilyenkor ötfrankosokat tett ki a pultra, és nagyúrként, sohasem fogadta el a visszajárót.

LXXXVI

Hamarosan, úgy megjátszotta a *dandy artiste*-et barátaink körében, hogy lehetetlenné vált a felügyelete. Így tehát, mielőtt spanyolországi turnémra indultam, rábíztam barátomra, M. Massart-ra,³⁹ a Conservatoire professzorára, aki megígérte, hogy komolyan fog dolgozni a fiú meglepő tehetségről árulkodó képességeinek fejlesztésén. Egy intézetben helyeztem el, amelynek igazgatóját a gyermek értelmének és érzelmeinek finomítására kértem. Már

³⁸ Sári József volt a gyerek neve.

³⁹ Lambert Massart (1811–1892), Liszt közeli barátja.

kezdettől kételkedtem benne, hogy sikerül adoptálásra alkalmassá nevelni – és az útközben róla kapott hírek csak egyre inkább igazolták kétségeimet. A zenén kívül egyszerűen lehetetlen volt bármi más tanulnivalóra rákényszeríteni. A legmélyebben megvetette mindazt, amit nem tudott, és – bár bevallani nem merte – lelke mélyén meg volt róla győződve, hogy különb mindannál, ami körülveszi. Semmi sem érdekelt, és mint igazi vadember, fontosnak csak a saját szórakozását tartotta, meg a *hegedűjét, a saját muzsikáját*.

Amikor Teleki gróf nekem ajándékozta, magyar-cigány ruhába volt öltöztetve, a hegedűje pedig nagyon primitív: jól-rosszul összeragasztott darabokból volt összetékolva. Húrjai inkább akasztásra tetszettek alkalmasnak, mint gyönyörködtetésre. Mégis abszolút biztonsággal és kiapadhatatlan ihlettel adta elő rajta a leghatásosabb *frissek*et. Nem a könnyedség volt a hibája. Képes volt órák hosszat improvizálni, és – ha kedve ellenére is – beleszőni néhány nálunk hallott dallamot, bár ezeket többnyire butáknak, rosszul hangzóaknak ítélte. Végül mégis megtetszett neki egy, néha nálam zongorán hallott dallam, és erre rögtönzött is, nagy örömet okozván a közönségnek. Olyan pimasz módon dolgozta fel, hogy minden alkalommal derűtséget keltett és nagy sikert aratott. De amikor tanulni kellett volna, arra annyira képtelen volt, hogy ilyenkor a legrosszabb lurkók leggonoszabb csínyjeit is felülmúlta. Semmi sem volt képes eltéríteni attól a meggyőződésétől, hogy amit ő csinál, az százszor különb mindannál, amire tanítani akarják, sem pedig attól, hogy ő barbár erőszak áldozata, ahányszor csak figyelmeztette hibáira a tanára.

LXXXVII

Hamarosan híreket kaptam róla, hogy Josy növekszik, de meg nem változik, semmit sem fejlődik, és hogy lehetetlen őt erre rábírní. Kicsit elfogult voltam iránta, de fentieket megerősítette a gyerek néhány, saját kezűleg, össze-vissza sorokba hányt krix-kraxa, keleti származását megerősítő levele. Mielőbb találkozni akartam vele, ezért Strasbourgba rendeltem. Mire odaértem, el is feledkeztem róla, hogy ott fog várni. Ám ahogy megérkeztem, egyszer csak azt éreztem, hogy egy ismeretlen hátulról erőteljesen megmarkol, és majd megfojt az ölelésével. Beletellett egy kis időbe, míg rájöttem: hisz ez a kis cigánygyerek, a sztyeppék ifjú vadembere, aki időközben magas, szép fiatalemberré vált, és a legújabb párizsi divat szerint öltözködött. De görbe orra, ázsiai metszésű szeme, sötét bőre, amely ellenállt Franciaország minden

illat- és kozmetikai szerének – a régi maradt. Nem változott az értelme sem. Amikor meglepetésemben azt kiáltottam: „Nahát, igazi úriembernek nézel ki!” – egy spanyol lovag lefegyverző modorában így válaszolt: „Mert az is vagyok.” Új ruhájában is ünnepélyesen beszélt és gesztikulált. Hamar elvesztettem minden illúziómat, hogy ezt az öntörvényű teremtést beilleszthessem a társadalom keretei közé, és meghatározott pályára állíthatom.

LXXXVIII

Aki nagyon vágyik a sikerre, csak lassan veszíti el a reményt. Azt képzeltem, hogy egy más, számára otthonosabb, füves-fás környezetben talán könnyebben lesz nevelhető. Így hát Németországban helyeztem el, a Fekete-erdő szélén, s itt egy kiváló muzsikus, Stern úr gondjaira bíztam, aki pillanatnyilag Öfensége, Hohenzollern herceg löwenbergi zenekarának tagja.⁴⁰ Nála jobb kezekbe, egészségesebb környezetbe nem kerülhetett. Ezt találtam az utolsó lehetőségnek.

Úgy hittem, hogy ha ismét a természet közelében él, távol a nagyváros ártalmaitól, amely azzal fenyegette, hogy alapjában kevéssé erkölcsös természetét még nagyobb kísértéseknek teszi ki – talán lehetővé válik, hogy mégis csak legyen belőle valaki.

LXXXIX

Valamivel később egyszer Bécsben voltam. Azt mesélték, hogy új, virtuóz cigány együttes érkezett. Egy este néhány barátommal elmentünk a *Zeisig* fogadóba, hogy megtudjuk, érdemes-e őket többször meghallgatni. Egyikünk sem gondolt rá, hogy ismerőst talál köztük. Így hát mindenki meglepődött, amikor beléptünkör roppant izgatottak lettek. Egyszer csak egy erős fiatal fickó kivált a bandából, térdre borult előttem, és szenvedélyesen átkarolta a térdemet. Egy pillanat alatt az egész banda körülvett bennünket, engem elhalmozott kézcsókjaival, köszönetekkel, amelyekből nem értettem semmit. Nagy nehezen kivettük a hangzavarból, hogy a legelső fickó, aki térdre borult előttem, miközben azt kiáltotta: *Éljen, éljen Liszt!*, Josy fivére volt, aki már érdeklődött utánam, és meghatotta, hogyan gondoskodtam a szegény, eladott gyermekről. Hangosan felzokogott, amint felsorolta, mi minden jót

⁴⁰ A Stern úrnak szóló, francia nyelvű levelet a Staatsbibliothek zu Berlinben megtaláltam, és közre is adtam a *Studia Musicologica* 2012., 410. oldalán, 22. számon.

tettem vele. Meghatottsága mégsem akadályozta meg, hogy azonnal, bár kissé félénken, kifejezze azt az óhaját, hogy viszontláthassa, sőt, visszakaphassa fivérért. Mivel újabb tanárától sem kaptam jobb információkat Josyról, és már nem reménykedtem benne, hogy valaha is *gondolkodó* művésszé neveljék, nem akartam erőszakot tenni egy olyan teremtesen, aki nem viselte el a mi társadalmunk hőfokát, lelkiismeret-furdalásom volt, amiért erőszakot teszek ezen a lázadó gyereken, és még a népétől is elválasztom. Nem mondhattam, hogy ebben az európai, magát kereszténynek valló világban boldogabb lesz, mint a természet közelében, a szabadság légkörében. Pedig, ha itt marad, idővel talán érzéketlenné válik természetes környezete iránt.

Így hát iderendeltem Bécsbe, hogy csatlakozhassék az övéihez, ha ez a kívánsága. Amikor viszontlátta őket, határtalanul megörült, majd eszét veszette a boldogságtól. Bár hiúságból az övétől különböző bőrszínt kívánt, most kiderült, hogy nem tagadta meg a fajtáját. Alighogy megint együtt voltak, Josy és a banda eltűnt a városból, hogy hazavigyék az elveszett gyermekeket az apjához, és megmutassák a családnak. Josy még visszatért, elviselhetetlenebb volt, mint valaha, és legnagyobb hálája kifejezése közben engedélyt kért, hogy örökre hazamehessen. Így hát elváltunk, miután megtöltöttem a pénztárcáját. A végső elválás előtt még hatalmas orgiát rendezett a pajtásainak, majd sor került az általam rendezett ünnepi búcsúztatásra.

Nem tudom, mi lett ebből a taníthatatlan tanítványból a továbbiakban.⁴¹ Vajon viszontlátom-e egyszer, valamilyen erdőszélen, kezében a hegedűvel, amint éppen alszik vagy pipál?⁴²

⁴¹ Józsi nem tűnt el teljesen Liszt életéből. 1863. november 11-én írta Liszt Franz Brendelnek, mennyire örül, hogy a lap (*Neue Zeitschrift für Musik*) boroszlói tudósítója jót írt „ex-kamara virtuózomról Josyról”, valamint a saját, sokat szidott könyvéről, és elküldi neki arcképét, annak helyébe, amit a kritikus Józsinak adott. [In La Mara (Marie Lipsius) szerk.: *Franz Liszt's Briefe*,. Band VIII. Nr 24. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1893]

⁴² Cornelius német fordításának 148–149. lapján található Sárjai Józsi 1859. december 30-án, Debrecenben kelt, Lisztnek írott hálálkodó levele, amelyben megírja, bánja, hogy nem élt a Mester által neki nyújtott lehetőséggel, és csak „rendes” cigány hegedűs lett belőle, aki a bátyja kérésére hazatért, és társaival most a Boka Károly vezette bandában játszik. Beszámol róla, hogy három éve megnősült, cigánylányt vett el, és már fiuk is született, akit a Mester tiszteletére Ferenc névre kereszteltek, és engedelmeivel őt keresztapának választották. Jókívánságok keretében arról is beszámol, hogy a Mester arcképét, értékes emlékként, bekeretezve őrzi, és így hagyja majd utódaira is.